

ובחכמת הגלגלים ומהלכם (יש לחכמי הסנהדרין לדעת בגלל) מה שהיה העבור (=מצוות עיבור השנה) מקצת תוצאותיה (=השלכותיה)³¹¹. ומעלת חק העבור ידועה (שהיא חכמה עמוקה), ומה שהשרש בו לזאת האמה³¹² (=וידוע כמה מחוק זה מקובע באומה, שאמנם היא) חלשת החמר (אך) חזקת הצורה. ואיך לא (תהיה חזקת הצורה)? והיא אינה מרגשת בין האמות למעוטה (=בגלל מיעוטה) ושלותה ופזורה, ומחברת אותם (רק) שארית התורה האלהית חבור שהם בו פאחד³¹³ (ועל כן חזקה החכמה בהם מאוד³¹⁴). ומן היותר מפלא שבה (מבין החכמות, זו חכמת) - העבור, בעקרים (=על פי העיקרים) המקבלים מבית דוד³¹⁵ מתקופת לבנה, שלא השתבש מזה אלף ומאות בשנים, וכבר השתבשה קביעת התוכנים מיון וזולתם, והצרך בה לתקון ותוספות אחר מאה שנה³¹⁶,

הערות - ילמד ענוים דרכו

311 שבת עה,א: "והיודע לחשב תקופות ומזלות ואינו חושב - אסור לספר הימנו... אמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא: כל היודע לחשב בתקופות ומזלות ואינו חושב - עליו הכתוב אומר: 'זאת פעל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו'. אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יוחנן: מניין שמצווה על האדם לחשב תקופות ומזלות - שנאמר: 'שמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים', איזו חכמה ובינה שהיא לעיני העמים? הוי אומר זה חישוב תקופות ומזלות."

312 עיין מאמר ד, כט בפירוט חכמת ישראל בעניין זה (ועיין גם במאמר ג, לה).

313 הערה זו, שהתורה מאחדת את ישראל בגלות, שייכת יותר לטעמים לו-מד העוסקים במצב ישראל בגלות, ומדוע באה כאן? ידוע שהרומאים ניסו בכל כוח לבטל את הסמיכה, מתוך הבנה שהדבר המאחד את האומה בעת הגלות הוא החגים התלויים בעיבור, וכשבועלי הסמכות התורנית לא יהיו - תתפרק האומה. על כן רגע לפני הפיזור של הגלות (שנת 357) תיקן הלל השני את הלוח, על פי חכמת העיבור, כדי לשמר את אחדות שמירת המועדות בכל ישראל בעת פיזורם בגלות. ועיין בדברי הרמב"ם בספר המצוות מ"ע קנג.

314 מדברי ריה"ל מבואר מדוע תמיד בני הסגולה מועטים מאלה שאינם בני סגולה. כך היה בבנים של עשרים הדורות מאדם ועד אברהם, וכך עם ישראל, ככתוב: 'כי אתם המעט מכל העמים'. וכן שבט לוי היה קטן מאוד ביחס לשאר השבטים, ומשפחת הכהונה היתה קטנה ביותר. ככל שהקבוצה מועטה היא נדרשת להתאמץ כדי לשמר את יחודה ואת קיומה, וכך החכמה בס רבה יותר.

315 על פי דברי ריה"ל נראה שזו הסיבה שרמזו את קידוש החודש במילים "דוד מלך ישראל חי וקיים" (רה"ש כה,א וע"ש בדברי רבן גמליאל: "כך מקובלני מבית אבי אבא...") והמושג בית אבי אבא היינו דוד המלך - עיין ברכות י,א וב"מ נט,ב; סנהדרין פט,א), היינו התקנות שתיקן והחכמות שהעביר בעניין העיבור מקיימות אותו. ואפשר שכמו שסדרי המקדש - הכהנים והלוויים - נעשו בימי דוד, כך גם סידור מועדי השנה. וזה היה חלק מתפקיד המלך בארגון מלכות ישראל.

316 עיבור השנה בחודש נוסף כדי להתאים את שנת החמה ל"ב חודשי הלבנה נמצא כבר בחוקי חמורבי, מלך בבל בתקופת אברהם אבינו. ביוון העתיקה נהגו לעבר את השנה שלוש פעמים במחזור של שמונה שנים עד שבא מטון במאה החמישית לפני הספירה ויצר לוח מדויק יותר שבו מעברים שבע פעמים את השנה במחזור של י"ט שנים (הוא הלוח שעיגן הלל השני - עיין בהערה הבאה מדוע).

הנצרות השתמשה בתחילה בלוח היוליאני, שהוא לוח שמש בלבד, שקבע אותו יוליוס קיסר 45 שנה לפני הספירה. הוא בנוי על 365 יום בשנה ופעם בארבע שנים הוסיפו יום אחד (זאת מתוך הבנה מוטעית בחישוב שנת החמה, עיין בהערה הבאה). אך במאה ה-16 התברר להם שהסיבוב של כדור הארץ סביב השמש קצר מעט ממה שחישבו ונוצר פער של כ-10 ימים, פער שהולך וגדל. על כן החל משנת 1582 (תלוי במדינות השונות) עברו אל הלוח הגרגוריאני. לפי לוח זה כל ארבע שנים נוסף יום

ן(אילו) זָה (=החשבון הישראלי) נִשְׁאָר עַל אֲמֶתוֹת³¹⁷, מִפְּנֵי שֶׁהוּא קָשׁוּר לְנִבְוָאָה³¹⁸.

הערות - ילמד ענוים דרכו

אחד לשנה ב-29.2, ובכל 100 שנה לא מוסיפים יום, אולם כל 400 שנה מוסיפים יום על אף שמדובר במאה עגולה. על פי לוח זה הסטייה המצטברת היא כ-26 שניות לשנה. לפני הלוח היוליאני, היה נהוג ברומא להוסיף פעם בשנתיים חודש בן 20 יום בין החודש השני לשלישי. בעירובין נז, א מופיעה שיטת שמואל הסובר שאורך שנת חמה הוא 365.25. לפי שיטה זו, במחזור של 19 שנים הפסח נסוג לכיוון החורף בכל מחזור כשעה וחצי, כך שלאחר מאות שנים יחול פסח ב"תקופת טבת", היינו בחורף (עיין רמב"ם הל' קידוש החודש ט,א). על כך יצאו הנוצרים נגד היהודים, וטענו שהשימוש שלהם בלוח המחזורי של 19 שנים יגרום במהלך הזמן לטעות. אולם הנוצרים לא ידעו שיש ליהודים חשבון אחר, מדויק יותר, "חשבון שבצנעה" (המופיע בגמרא הנ"ל בשיטת רב אדא) ששנת חמה היא 365 יום, 5 שעות, 55 דקות ו-25 שניות. לפיו המחזור של 19 שנים מדויק וחג הפסח לא נע לכאן או לכאן. ריה"ל מתייחס למחלוקת עם הנוצרים במאמר ד, כט, ושם מוכיח מהחשבון של "אלכתני" (אסטרונום מוסלמי שחי בסוף המאה התשיעית שחישב ששנת חמה היא 365 יום, 5 שעות, 47 דקות ו-24 שניות) שהלוח שקבעו היהודים מדויק יותר, והשימוש בלוח של מטון אינו מושך את חג הפסח לכיוון החורף (אלא להפך, כדלקמן).

יש להעיר שבזמננו אורך החודש הממוצע הוא 29 ימים, 12 שעות, 44 דקות ו-2.9 שניות בקירוב. אולם הלוח העברי נקבע על פי החישוב שאורך החודש הוא 29 ימים, 12 שעות, ו-793 מתוך 1080 חלקי שעה - שהם 44 דקות ו-3.33 שניות. נמצא שיש פער של פחות מחצי שנייה בכל חודש, כלומר פער של 80 דקות באלף שנים. גם השנה העברית שנקבעה על פי 365.24682 ימים אינה מדויקת, שהרי שנת חמה היא כ-365.24219 ימים, כלומר יש סטייה של כ-6.5 דקות בכל שנה. אם כן, כל 216 שנים נוצר פער של יממה אחת, כך שמתחילת השימוש בלוח ועד ימינו יש פער של כשבוע. ההשלכה ההלכתית היא לעונה שחל בה חג הפסח, שהרי עונת האביב מתחילה ב-20.3, אולם היום פסח יכול לחול בין 26.3 לבין 25.4, ובעוד כ-1400 שנה יצטבר הפער לחצי חודש, כך שיהיו שנים שפסח יחול שלא בחודש הראשון של האביב ויתקרב לכיוון תקופת תמוז - הקיץ.

אך ריה"ל לא חש לזה, והסיבה פשוטה: עיקר החובה על פי התורה היא שחודש ניסן יצא בתקופת ניסן ולא בתקופת טבת, ולא שחג הפסח יהיה דווקא בחודש הראשון של תקופת ניסן. לכן לפי הלוח הקיים, רק בעוד 10,000 שנים תיווצר בעיה הלכתית! ויש להוסיף לכך, שחכמת העיבור שעברה בנבואה אינה על קביעת לוח כלשהו, אלא לעצם ידיעת החישובים. שהרי חכמי ישראל לפני הגלות לא קבעו לוח, אלא דנו בכל שנה וקבעו את הלוח לאותה השנה, על ידי עיבור השנה ועיבור החודשים, תוך הכרה של חכמת העיבור והתאמת הלוח של אותה שנה למטרות השונות הנצרכות להלכה. ריה"ל לא בא "לקדש" כאן את הלוח העברי שהוא פרי של גלות, שנלקח מהיוונים, אלא לשבח את חכמת העיבור המדויקת שהיתה בישראל, שכיוונה את הלל השני (כשהבין שיש צורך לקראת הגלות לבחור בלוח קבוע למשך מאות השנים הבאות) לבחור מתוך הלוחות השונים הקיימים בין העמים בלוח שתהיה בו הסטייה הקטנה ביותר ושתואם ככל האפשר את חכמת העיבור בישראל, הבאה מנבואה (לעומת הלוח היוליאני שהיתה בו סטייה גדולה יותר, ושהנוצרים שלא היתה להם מסורת מדויקת - סמכו ידיהם עליו!), אם כי אין הוא מדויק לחלוטין. מסתבר שהלל לא שיער שהלוח שהוא תיקן לימי הגלות יהיה בשימוש שנים רבות כל כך, וציפה לשיבת ציון והקמת הסנהדרין, אשר תשוב ותקבע ותעצב מחדש את השנה, בכל שנה מחדש, באופן מדויק יותר, על פי הידיעות המדויקות שאותן ידעו ישראל בסיוע הנבואה. וכן כתב רבי עובדיה דוד על הרמב"ם (הל' קידוש החודש ט,ג): "ואם תאמר: יתחייב שתהיה התקופה אחר שנים רבות אייר... נאמר: וכן הדין! אבל עד בוא מורה צדק ויודיענו מה יהא הדין בעת במאורח". וכעין זה כתב החפץ חיים, ביאור הלכה תכז, א בעניין אחר.

318 זה פשוט, שהרי מצוות קידוש החודש נאמרה כבר למשה (עיין במדרשי ההלכה על "החודש הזה לכם") וכן מצוות "שמור את חודש האביב".

מסלול 1: יום ב לפרשת ויחי
מסלול 2: יום ד לפרשת ויגש

וְאֵלוּ הָיָה בּוֹ שְׁבוּשׁ שֶׁל דְּקָה בְּעֶקֶר (החשבון), הַיְתָה הַיּוֹם בּוֹשָׁה, לְרַחֵק מֶה (=בגלל המרחק) שֶׁהָיָה נִמְצָא בֵּין הַמוֹלָד וְהָרְאָיָה. וְכֵן בְּלִי סֶפֶק הַיְתָה אֲצִלָּם תְּקוּפַת חֲמָה וְזוּלְתָהּ מִהַכּוֹכָבִים.

אָבֵל (=אשר ל) חֲכֻמַּת הַמוֹסִיקָה - שׁוּגָה בְּנִפְשָׁךְ אֲמָה שֶׁהִיא מְכַבֶּדֶת הַנְּגוּנִים וּמַעֲמִידָה לָהֶם אֶת הַנְּעִלִים שֶׁבְּאַנְשֵׁיהָ, וְהֵם בְּנֵי לְוִי, עוֹסְקִים בְּנְגוּנִים בְּבֵית הַנִּכְבָּד בְּזִמְנֵים הַנִּכְבָּדִים³¹⁹. וְלֹא הֶצְרַכּוּ (בני לוי) לְחַפֵּשׂ פְּרִנְסוֹת בְּגָלָל מֶה שֶׁהָיוּ מְקַבְּלִים מִהַמַּעֲשׂוֹת, וְלֹא הָיָה לָהֶם עֶסֶק זוּלָתֵי הַמוֹסִיקָה³²⁰. וְהַמְּלָאכָה - נִכְבֶּדֶת אֲצֵל בְּנֵי אָדָם, כְּמוֹ שֶׁהִיא (באמת) מִצַּד עֲצָמָה, אֵינָה בְּזוּיָה וְלֹא מְזַנְחָת³²¹, וְהָאֲנָשִׁים - הֵם מְרוּם הַמוֹצָא וְזוֹכוֹת הַטֵּבַע בְּאֲשֶׁר הוּא, וּמְרֵאשִׁיָּהֶם בְּמְלָאכָה (היו) דְּוִד³²² וְשִׁמּוּאֵל³²³. מֶה תַּחֲשַׁב אִפּוּא

הערות - ילמד ענונים דרכו

אך לעומת דברי ריה"ל, הרמב"ם (הל' קידוש החודש יז, כד) כותב שחכמת העיבור שהיתה מצויה לישראל בנבואה אבדה בגלות, ומה שיש לנו היא חכמת העיבור על פי החכמות שלמדנו מהגויים: "וטעם כל אלו החשבונות ומפני מה מוסיפים מניין זה ומפני מה גורעין, והיאך נודע כל דבר ודבר מאלו הדברים, והראיה על כל דבר ודבר, היא חכמת התקופות והגיטריות שחיברו בה חכמי יוון ספרים הרבה, והם הנמצאים עכשיו ביד החכמים. אבל הספרים שחיברו חכמי ישראל שהיו בימי הנביאים מבני יששכר - לא הגיעו אלינו". לכאורה הרמב"ם צודק, שהרי הלוח שקבע הלל השני נקבע כיוון על ידי מטון, שמונה מאות שנה לפניו.

אולם ריה"ל מסביר את עצמו בסעיפים הבאים: כל חכמת יוון לא באה אלא מישראל. מקור הידיעות לחכמת העיבור היתה בישראל (כבר בימי דוד שקדם למטון כשש מאות שנה) ומהם עברה גם ליוון, שהשתמשו בה לבניית הלוח שלהם. בתחילה עם ישראל לא בנו מחכמתם לוח כלשהו, כיוון שהמצווה היתה שהסנהדרין תקבע את הלוח, בעיבורי השנה והחודשים, בשילוב הראייה עם חכמת חישוב העיבור. אולם כאשר יצאו ישראל לגלות - השתמשו בלוח שקבעו היוונים אשר נשען על החכמה הישראלית וקיבעו אותו בישראל. נמצא שהחכמה שלקחנו מהם אינה אלא החזרת החכמה אל המקור. כך קרה גם לספרים רבים שנעלמו ממסורת ישראל בעקבות הגלות, אך כיוון שהועתקו בעבר ליוונית - הוחזרו היום בתרגומם בחזרה לעברית.

319 הרי לנו ארבעת העניינים הנצרכים לחלות השכינה: אנשי סגולה, במקום הסגולה, בומני הסגולה - עושים את המעשה האלוהי.

320 אנו רגילים לחשוב שתפקיד הלוויים היה ללמד תורה את ישראל ובעבור זה נפטרו ממלאכה. אולם באמת תפקיד הלוויים לאחר תקופת המדבר היה לשיר בבית המקדש! ובעבור זה פטרה אותם התורה מכל מלאכה! וכך הם מופיעים בספר מלכים ובספר דברי הימים. והיא "מלאכת הקודש" כמו שהקרכת הקרבנות הנעשית על ידי הכהנים היא מלאכת הקודש.

321 כפי שניכר בסעיף הבא, מצב המוסיקה בדורו של ריה"ל היה שהאנשים הפחותים עסקו בה, ולמטרות שפלות. על כן הוא מדגיש שמי שבאמת מכיר בערכה יודע שהיא מצד עצמה אינה בזויה ושפלה, אלא שמצבה תלוי במי שמתעסק בה.

322 מלבד מזמורי התהלים, הרי רוח הקודש ששרתה על דוד התבטאה ביכולת ניגונית רוחנית מופלאה, עד שרק הוא יכול היה להסיר את רוח האלוהים הרעה ששרתה על שאול: "וְתִצְלַח רוּחַ ה' אֶל דָּוִד מֵהַיּוֹם הַהוּא וּמִעַלָּה... וְרוּחַ ה' סָרָה מֵעַם שָׂאוֹל וּבִעַתְתּוּ רוּחַ רָעָה מֵאֵת ה'... וְהָיָה בְהֵיטֵב רוּחַ אֱלֹהִים אֶל שָׂאוֹל וְלָקַח דָּוִד אֶת הַכְּנוֹר וַיִּנְגַן בְּיָדוֹ וַיְרַחֵם לְשָׂאוֹל וְטוֹב לוֹ וְסָרָה מֵעַלְיוֹ רוּחַ הָרָעָה".

323 דברי הימים א ט, כב: "בְּלִים הַבְּרוּרִים לְשַׁעְרִים בְּסָפִים מֵאֲתִים וְשָׁנִים עָשָׂר הָמָה בַּחֲצֵרֵיהֶם הַתִּיחָשֶׁם הָמָה יִסַּד דָּוִד וְשִׁמּוּאֵל הָרָאָה בְּאֲמוּנָתָם"; שם טז, ד-ז: "וַיִּתֵּן לְפָנָי אֲרוֹן ה' מִן הַלְוִיִּם מִשְׂרָתִים

מסלול 1: יום ב לפרשת ויחי

מסלול 2: יום ד לפרשת ויגש

במוסיקה, הִהָיוּ יוֹדְעִים אוֹתָהּ עַל דִּיוקָה אוּ לֹא?

סה

אָמַר הַכּוֹזֵרִי: שָׁם (במקדש) בְּלִי סִפְקַ הַגִּיעָה לְתַמוּתָהּ וּשְׁלֵמוּתָהּ, וְשָׁם הַעִירָה אֶת הַנְּפֹשׁוֹת, כְּמוֹ שְׁאוּמְרִים שֶׁהִיא מַעֲתִיקָה (=מעבירה) אֶת הַנְּפֹשׁ מִמֶּדָּה (=ממזג³²⁴ אחד) אֶל הַפְּכָה³²⁵.

וְאִי אֶפְשֶׁר שֶׁתְּהִיָּה הַיּוֹם בְּעֶרְךָ (=באותו יחס ל)מָה שֶׁהִיָּתָה, מִפְּנֵי שֶׁנֶּעֱשֶׂתָה בְּזוּיָהּ, וְנוֹשָׂאִים אוֹתָהּ הַמְּשֻׁרְתִּים, וְהִירוּדִים שֶׁבִבְנֵי אָדָם.

אָכַל הִיא, הַחֶבֶר, אֲבָדָה - עַל אֵף כְּבוֹדָהּ, כְּאֲשֶׁר אֲבָדְתָם אַתֶּם עַל אֵף כְּבוֹדְכֶם³²⁶.

הערות - ילמד ענוים דרכו

וְלִהְזָכִיר וְלִהְיוֹדוֹת וְלִהְלֵל לַה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל. אֶסֶף הָרֹאשׁ וּמִשְׁנֵהוּ זְכָרְיָה וְעֵיאל וּשְׁמִירְמוֹת וַיְחִיאֵהוּ וּמִתְתִיָּה וְאֶלְיָאֵב וּבְנֵיהוּ וְעַבְדֵי אָדָם וְעֵיאל בְּכָלֵי נְבָלִים וּבְכַנְרוֹת וְאֶסֶף בְּמַצְלֵתִים מִשְׁמִיעַ. וּבְנֵיהוּ וַיְחִיאֵל הַכְּהֻנִּים בְּחֻצְרוֹת תְּמִיד לְפָנָי אַרְוֹן בְּרִית הָאֱלֹהִים. בַּיּוֹם הַהוּא אָז נָתַן דָּוִד בְּרֹאשׁ לְהַדוֹת לַה' בְּיַד אֶסֶף וְאֶחָיו; שֵׁם כַּהֵן: "כָּל אֱלֹהַ עַל יְדֵי אֲבִיהֶם בְּשִׁיר בֵּית ה' בְּמַצְלֵתִים נְבָלִים וְכַנְרוֹת לְעַבְדֹת בֵּית הָאֱלֹהִים עַל יְדֵי הַמֶּלֶךְ, אֶסֶף וַיְדוּתוֹן וַהֲיָמִן".

324 למשל משמחה לעצב ולהפך, או לעורר אכזריות אצל אדם עדין, ואומץ לב אצל פחדן, וסבלנות אצל כעסן. כך נראה לי פירושו. אולם פרופ' שורץ תרגם: "מתכונת אופי אחת אל היפוכה", וכך פשט תרגום מו"ר הגר"י שילת, כלומר שיש יכולת למוסיקה לא רק לשנות מזג ברגע כלשהו אלא ממש להפוך את האישיות ולשנות את המידות בנפש.

325 הנגינה קשורה ישירות לרוח הקודש ולנבואה, מפני שאין הנבואה שורה אלא מתוך שמחה (שבת ל, ב). והשמחה היתה צריכה להוביל לניתוק מכל ענייני עולם הזה וביטול כל כוחות הגוף. הדוגמה שנגינה ברמה גבוהה יכולה להפוך את הנפש בבת אחת מכעס לשמחה, היא בסיפור של אלישע הנביא, שאחר שכעס בראיית פני יהורם, אמר: "וְעָתָה קַחוּ לִי מְנַגֵּן וְהָיָה כִּנְנָן הַמְּנַגֵּן וְהָיָה עָלָיו יַד ה'..."

וּ"ל הַר"י מִשְׁקֻלּוֹב בְּהַקְדַּמְתּוֹ לְסֵפֶר פֶּאת הַשּׁוֹלְחָן עַל הַגַּר"א: "וַיִּדַע חֲכַמַת הַמוֹסִיקָא וְשִׁיבְחָהּ הַרְבֵּה. הוּא הִיא אוֹמֵר אִז כִּי רוֹב טַעֲמֵי תוֹרָה וְסוּדוֹת שִׁירֵי הַלוּוִיִּם וְסוּדוֹת תִּיקוּנֵי הַזּוּהָר א"א לִידַע בְּלַעְדָּה. וְעַל יְדֵה יְכוּלִים בְּנֵי אָדָם לְמוֹת בְּכַלְלוֹת נַפְשָׁם מִנְעִימוֹתֶיהָ וְיְכוּלִים לְהַחִיֹּת הַמֵּתִים בְּסוּדוֹתֶיהָ הַגְּנוּזִים בְּתוֹרָה. הוּא אָמַר: כִּמָּה נִיגוּנִים וְכִמָּה מִידוֹת הַבֵּיא מִשָּׁה רַבְּנוּ מַהֲרַי סִינַי, וְהַשָּׂר מוֹרְכָבִים".

326 בניגוד למדעי הטבע, חכמת הנגינה שייכת (במדרגתה העליונה) להלכי הנשמה ולחכמת הנבואה, ועל כן היא מושפעת יותר ממצב השכינה בעולם וממצבם של ישראל. ובאמת יחד עם הניגון של הלוויים היתה גם שירה, ובה היו מכניסים שמות משמות הקודש שהיו מעלים את האדם למדרגת רוח הקודש והנבואה. מבחינה זו, עבודת הלוויים היתה עיקרית יותר במקדש יחסית לקרבנות. שכן עבודת הכהונה על ידי הקרבנות היתה לתקן את הגוף כך שלא יפריע לעלוי הנשמה, ואחריה באה שירת הלוויים שנועדה לרומם את הנשמה. כך גם המבנה בתפילת שחרית: תחילה הקרבנות שבאים לתקן את עולם העשייה, ואחר כך פסוקי דומרה שנועדו לתקן את עולם היצירה.

מסלול 1: יום ב לפרשת ויחי
מסלול 2: יום ד לפרשת ויגש

סו

אמר החבר: ומה אָתָּה חוֹשֵׁב עַל חֻכְמוֹת שְׁלֹמֹה³²⁷, וְכִכֵּר דְּבַר עַל כָּל הַחֻכְמוֹת בְּכַח אֱלֹהֵי, וְשִׁכְלִי וְטַבְעִי³²⁸, וְהָיוּ אַנְשֵׁי הָעוֹלָם בְּאֵימָה אֵלָיו לְהַעֲתִיק חֻכְמוֹתָיו אֶל הָאֲמוֹת, עַד לְהַדִּיּוֹ. וְכָל הַחֻכְמוֹת אֲמַנְם הָעֲתִקוּ עֲקָרִיהֶן וְכָלְיָהֶן מֵאֲתָנָו³²⁹, אֶל הַכְּשָׁדִים

הערות - ילמד ענויים דרכו

327 מלכים א ה, ט-י: "וַיִּתֵּן אֱלֹהִים חֻכְמָה לְשֹׁלֹמֹה וְתִבְוֵנָה הַרְבֵּה מְאֹד וְרָחֵב לֵב כַּחֲלוֹל אֲשֶׁר עַל שֵׁפֶת הַיָּם. וַתִּרְבַּח חֻכְמַת שְׁלֹמֹה מִחֻכְמַת כָּל בְּנֵי קָדְשׁ וּמִכָּל חֻכְמַת מִצְרַיִם. וַיִּחְפֹּם מִכָּל הָאֲדָם מֵאִתּוֹן הָאֲזִרְחֵי וְהִימָן וְכָל־כָּל וַדְּרָע בְּנֵי מַחֲלוֹל וְיָהִי שְׁמוֹ כְּכָל הַגּוֹיִם סָבִיב. וַיְדַבֵּר שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים מִשָּׁל וַיְהִי שִׁירוֹ חֲמִשָּׁה וְאַלְף. וַיְדַבֵּר עַל הָעֵצִים מִן הָאֲרֹז אֲשֶׁר בְּלִבְנוֹן וְעַד הָאֲזוּב אֲשֶׁר יֵצֵא בְּקִירוֹ וַיְדַבֵּר עַל הַהֶבְהֵמָה וְעַל הָעוֹף וְעַל הָרֶמֶשׂ וְעַל הַדְּגָיִם. וַיְבֹאֹוּ מִכָּל הָעַמִּים לְשִׁמְעַת אֶת חֻכְמַת שְׁלֹמֹה מֵאֵת כָּל מַלְכֵי הָאָרֶץ אֲשֶׁר שָׁמְעוּ אֶת חֻכְמָתוֹ". שם י, א-כד: "וּמִלְכַת שְׂבָא שָׁמְעַת אֶת שִׁמְעַת שְׁלֹמֹה לְשֵׁם ה' וַתָּבֵא לְנִסְתּוֹ בְּחִידוֹת... וַתָּבֵא אֶל שְׁלֹמֹה וַתִּזְכָּר אֵלָיו אֵת כָּל אֲשֶׁר הָיָה עִם לְבָבָהּ. וַיִּגְדַּל לָהּ שְׁלֹמֹה אֵת כָּל דְּבָרֶיהָ לֹא הָיָה דְּבַר נֶעְלָם מִן הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר לֹא הִגִּיד לָהּ. וַתֵּרָא מִלְכַת שְׂבָא אֵת כָּל חֻכְמַת שְׁלֹמֹה וְהִבִּיטָה אֲשֶׁר בָּנָה. וּמֵאֲכָל שְׁלֹחֲנָו וּמוֹשֵׁב עֲבָדָיו וּמַעֲמַד מְשֻׁרְתָיו וּמִלְבָּשֵׁיהֶם וּמִשְׁקִיו וְעֵלְתוֹ אֲשֶׁר יַעֲלֶה בֵּית ה' וְלֹא הָיָה בָּהּ עוֹד רוּחַ. וַתֹּאמֶר אֶל הַמֶּלֶךְ אֵמֶת הָיָה הַדְּבַר אֲשֶׁר שָׁמְעִיתִי בְּאָרְצִי עַל דְּבָרֶיךָ וְעַל חֻכְמָתְךָ. וְלֹא הִאֲמַנְתִּי לְדְבָרִים עַד אֲשֶׁר בָּאתִי וַתֵּרְאֶינִי עֵינַי וְהִנֵּה לֹא הִגִּיד לִי הַחֲצִי הוֹסַפְתָּ חֻכְמָה טוֹב אֶל הַשְּׂמוּעָה אֲשֶׁר שָׁמְעִיתִי. אֲשֶׁרִי אֲנִשֶׁף אֲשֶׁרִי עֲבָדֶיךָ אֵלֶּה הָעַמִּים לְפָנֶיךָ תְּמִיד הַשְּׂמַעִים אֵת חֻכְמָתְךָ. יְהִי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּרוּךְ אֲשֶׁר חָפַץ בְּךָ לְתֵתְךָ עַל כֹּסֵא יִשְׂרָאֵל בְּאַהֲבַת ה' אֵת יִשְׂרָאֵל לְעֵלְם וּיְשִׁימְךָ לְמֶלֶךְ לְעִשְׂתוֹת מִשְׁפָּט וְצִדְקָה... וַיִּגְדַּל הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה מִכָּל מַלְכֵי הָאָרֶץ לְעֵשֶׂר וּלְחֻכְמָהּ. וְכָל הָאָרֶץ מִבְּקָשִׁים אֵת פְּנֵי שְׁלֹמֹה לְשִׁמְעַת אֵת חֻכְמָתוֹ אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹהִים בְּלִבּוֹ".

328 שלוש מעלות אלו כותב ריה"ל במאמר ג, מא גם על חכמי ישראל: כישרון, שכל וסע"ד.

329 יש להדגיש שחכמת ישראל לא התחילה ממש רבנו או משלמה. כפי שביאר במאמר א, מז ושם סג - העניין האלוהי התחיל כבר מאדם, שת והלאה אל נח, שם, עבר, אברהם, יצחק ויעקב. זאת מפני שהמיוחד בחכמה זו הוא שמקורה מלמעלה, מסע"ד של העניין האלוהי. לכן גם אם נמצא רמזים לחכמות אלו עוד בבבל הקדומה, כמו חוקי חמורבי שהיו בימי אברהם, לא באה חכמה זו אלא מחלות העניין האלוהי על זרע ישראל, שהופיע מאדם הראשון והלאה. וזו"ל הראי"ה באדר היקר, עמ' מב: "כשבאה האשורולוגיה לעולם, ונקפה את הלבבות, בדמיונים שמצאה, לפי השערותיה הפורחות באויר, בין תורתנו הקדושה לדברים שבכתבי היתדות (כתב קוניפורמי) בדעות, במוסר ובמעשים. האם הנקיפה הזאת יש לה מוסד שכלי אפילו במעט? וכי אין זה דבר מפורסם שהיה בין הראשונים יודעי דעת אלוהים, נביאים, וגדולי הרוח, מתושלח, חנוך, שם ועבר וכיו"ב? וכי אפשר הוא שלא פעלו כלום על בני דורם אף על פי שלא הוכרה פעולתם כפעולתו הגדולה של 'איתן האזרחי' אברהם אבינו ע"ה? ואיך אפשר שלא יהיה שום רושם כלל בדורותם מהשפעותיהם? והלא הם מוכרחים להיות דומים לענייני תורה!" [נועל הדמיון בענייני המוסר והמעשים מוסיף הראי"ה שם: "ובענין דימוי המעשים, הלא כבר מימות הרמב"ם, ולפניו בדברי חז"ל, מפורסם הדבר שהנבואה מתנהגת עם טבעו של אדם, כי טבעו ונטייתו היא צריכה להתעלות על פי ההדרכה האלוהית, שלא נתנו המצוות אלא לצרף בהן את הבריות'. על כן כל הדברים שמצד החינוך שקודם למתן תורה מצאו מקום באומה ובעולם, אם רק היה להם יסוד מוסרי, והיה אפשר להעלותם למעלה מוסרית נצחית ומתפתחת, השאירתם התורה האלוהית. ובהשקפה יותר בהירה, הוא היסוד הנאמן להכרה התרבותית הטובה הנמצאת בעמק טבע האדם, באופן שיזה ספר תולדות אדם' הוא כלל כל התורה כולה, ושהוא עוד כלל יותר גדול מהכלל של 'זאהבת לרעך כמוך' שכדברי רבי עקיבא. דברים כאלה וכיצא באלה ראויים הם לעלות על לב כל מבין דבר, כהשקפה הראשונה, ולא היה מקום כלל למציאות הכפירה השרלטנית שתתפשט בעולם, ושתחזק ע"י המאורעות הללו".]

תחלה³³⁰, ואחר כך אל פרס ומדי, ואחר כך אל יון³³¹, ואחר כך אל רומי³³². ולרחוק הזמן ורבויה המצועעים אין נזכר בחכמות שהן העתקו מן העברית, אלא מן היונית והרומית.

שאלות מנחות:

- ✦ כיצד דברי ריה"ל על הדיוק של חכמת העיבור בישראל מסתדרים עם חוסר הדיוק הקל הקיים בלוח שהתקין הלל השני?
- ✦ כיצד אפשרי שמצאנו חכמות שמצויות בתורה, באמונות, במוסר, במצוות ובמדעים, כבר אצל עמים קדומים לישראל?
- ✦ מה היה תפקיד הלוויים בישראל?
- ✦ מדוע חכמת הנגינה במעלתה תלויה רבות בבניין המקדש?
- ✦ מדוע הגיעה החכמה לשיאה בישראל דווקא בימי שלמה?
- ✦ לעומת ימי הביניים, בארבע מאות השנים האחרונות התפתחה המוסיקה ביותר. האם התפתחות זו מרמזת על הגאולה? מה עדיין חסר במוסיקה המפותחת של ימינו שהיה קיים במוסיקה של הלוויים במקדש?

הערות - ילמד ענוים דרכו

330 כמו שמפורש בכתוב (דניאל פרק א) שמלך בבל לקח מחכמי ישראל בגלות יהויכין ולאחר החורבן והושיבם אצלו על מנת ללמוד את חכמתם.

331 ז"ל לעיל א, סג: "ויוון הוא מבני יפת - יושבי הצפון. ואילו החכמה הבאה בירושה מאדם הראשון - זאת אומרת החכמה המחזיקת על ידי העניין האלוהי עברה מאדם רק אל זרעו של שם, שהוא בחיר בני נח, ומאז לא פסקה ולעולם לא תפסק מבחירי אנוש אלה. אשר ליוונים - לא הגיעה אליהם החכמה, כי אם לאחר שניצחו את האומות אשר נלחמו בהם. כי אז הועתקה החכמה אליהם, מן הפרסים אשר קבלוה מן הכשדים. רק אז קמו הפילוסופים המפורסמים במלכות ההיא". אמנם שם מדבר יותר על חכמת האלוהות ואילו כאן על מדעי הטבע.

332 כל אימפריה שכבשה את ישראל קלטה אליה את חכמת ישראל. וזה בהשגחה אלוהית, כמו שמבאר במאמר ג, כג, הכנה למלך המשיח.

מסלול 1: יום ב לפרשת ויחי
מסלול 2: יום ד לפרשת ויגש